

Etnolog Dr. Françoise Pommaret 1981'den beri çalıştığı Bhutan ve Tibet'e defalarca seyahat etmiştir. Önce Bhutan Tourism Corporation (1981-1986), ardından Bhutan Kraliyet Hükümeti Eğitim Departmanı bünyesinde araştırma görevlisi olarak çalışan Pommaret daha sonra CNRS'te Tibet bölgesi tarih ve etnoloji uzmanı olarak araştırma direktörlüğü ve Bhutan Kraliyet Üniversitesi Dil ve Kültür Enstitüsü'nde bilimsel danışmanlık yapmıştır. Genel okuyucuya da hitap eden çok sayıda akademik makalenin yanı sıra, kaleme aldığı başlıca eserler şunlardır: *Les das log, «revenants de la mort» dans le monde tibétain: sources littéraires et tradition vivante* (1984); *Bhoutan: forteresse bouddhique de l'Himalaya* (Olizane, Cenevre, 1991); *Lhasa: Lieu du divin* (Olizane, Cenevre, 1997); *Les revenants de l'au-delà dans le monde tibétain: sources littéraires et tradition vivante* (CNRS, Paris, 1989, tek. bas. 1998 ve 2009); *Ambassade de Samuel Turner au Bhoutan et au Tibet* (Fleuve Jaune, Findakly, Paris, 2002); *Le Bhoutan au plus secret de l'Himalaya* (Gallimard, Paris, 2005).

S.K. ve Tibet halkı için

Yapı Kredi Yayınları - 4736
Genel Kültür Dizisi - 65

Tibet Yaralı Uygarlık / Françoise Pommaret
Özgün adı: Le Tibet - Une civilisation blessée
Çeviren: Ali Berktaş
Kitap editörü: Korkut Erdur
Düzeltili: Korkut Tankuter
Grafik uygulama: İlknur Efe

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
Dudullu Organize San. Bölgesi 1.Cad. No:16 Ümraniye-İstanbul
Tel: 444 44 03 • Fax: (0216) 365 99 07-08 • www.bilnet.net.tr / Sertifika No: 31345

1. baskı: İstanbul, Ekim 2016

Gallimard Yayınevi'nin Découvertes dizisinde yayımlanan kitabın Türkçeleştirilmiş tıpkı basımıdır.

ISBN 978-975-08-3844-6

Bütün yayın hakları saklıdır.

© Gallimard 2002

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2016

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeralı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 Karaköy 34425 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

TİBET

YARALI UYGARLIK

Françoise Pommaret

YAPI KREDİ YAYINLARI

Hangi Tibet'ten söz etmeliyiz? Sürgündeki Tibetliler tarafından temsil edilenden mi? Kültürel Tibet'ten mi? Bir coğrafi alandan mı? Ya da Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yapılan tanıma göre Tibet'ten mi? 1959'da Hindistan'da Kalimpong'da yayınlanan *The Tibet Mirror* gazetesinde çıkan bir direniş çağrısı Tibetlilere değil, "tüm *tsampa* yiyenlere" sesleniyordu; kavrulmuş arpa unu Tibet kimliği açısından böylesine simgesel bir yere sahipti. Ama bu veciz ifadenin altında karmaşık bir gerçeklik ve karmaşık bir mekân gizlidir.

BÖLÜM 1 MEKÂN VE KİMLİK

Beyaz tülbentlere karışmış rengârenk dua bayrakları manzaranın değişmez bir unsurudur (solda). Bunlar boyunlara sarıldığı gibi kutsal yerleri de süslerler. Ayrıca Tibet'in Budizmi benimsemesi ülkeyi simgeleyen bu dişî demon çizimine de yansıtılmıştır: Demonu alt etmek ve boyun eğdirmek için kalbine ve eklemelerine dikilmiş mabetler onu yere çivilemiştir.

Tibet'te mekânlar

Tibet sözcüğü, etnik, kültürel, tarihsel veya çağdaş, hangi açıdan bakıldığına göre değişen farklı mekânları kapsar. Bu nedenle elde bulunan az sayıda istatistiği temkinli bir şekilde değerlendirmek gerekir. O halde terimin farklı kabullerini açıklığa kavuşturmakta ve burada hangi manada kullanıldığını belirtmekte yarar var.

Tibet'in etki alanı batıda Ladakh'tan kuzeyde Moğolistan'a, güneyde de Nepal ve Bhutan'a kadar uzanan devasa bir yüzölçümüne sahiptir. Tibet'in dinsel ve kültürel etkisine çeşitli derecelerde maruz kalmış bu bölgeler günümüzde Tibet'in parçası değildir: Ya bağımsız devletlerdir (Bhutan, Moğolistan) ya da başka devletlerin içinde yer almaktadırlar (Ladakh, Zangskar, Spiti, Lahul, Kuzey Kinnaur, Sikkim, Arunaşal Pradeş'in kuzeyi Hindistan'a; Mugu,

Bu haritada, günümüzde Çin'e dahil olan Tibet kültürel alanı hem geleneksel Tibet eyalet isimleri hem de Çince isimleriyle gösterilmiştir. Tibet yüksek rakımlı (yaklaşık 4000 m) bir platodur ve sıradağlar tarafından kat edilmektedir (6000 m). Ayrıca batı ve güneyde Himalaya, kuzeyde Kunlun ve doğuda Bayan Kara dağları ile kuşatılmıştır. Platodan komşu ülkelere erişim boğazlar ve geçitler ile sağlanmaktadır.

Dolpo, Manang, Mustang, Yolmo/Helambu, Şerpa ülkesi ve Arun'un kuzeyi Nepal'e aittir).

Daha sınırlı olan etnik ve kültürel Tibet yine de 3.800.000 km²lik, yani Türkiye'nin yaklaşık 5 katı bir yüzölçümüne sahiptir ve bu alanda yaşayan Tibetli nüfusu 6 milyonun biraz üzerindedir. Çin'in günümüzdeki sınırlarına göre yüzölçümünün (9.600.000 km²) dörtte birini, nüfusunun ise sadece yüzde 0,46'sını oluşturmaktadır. Bu alanda büyük Tibet eyaletleri olan Amdo, Kham (Doğu Tibet), U, Tsang (Orta Tibet) ve Ngari (Batı Tibet) eyaletleri bulunmaktadır. Bu eyaletler de kendi içlerinde daha küçük bölgelere ayrılırlar; bunlardan bazılarının, örneğin Dagpo, Kongpo, Lhodrak, Powo, Nangchen, Derge, Gyelrong, Nyarong, Gyelthang, Trehor veya Güge'nin kendilerine özgü tarihleri vardır.

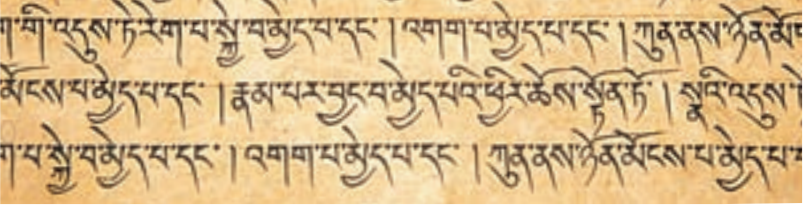
Tarihi Tibet'ten ise mutlak bir kesinlik içinde söz etme olanağı yoktur çünkü sınırları çağlara göre değişmiş, 8. yüzyılda İpek Yolu üzerindeki Dunhuang ve Kuzey Yunnan'a kadar uzanıp, Ladakh'ı ve günümüz Kuzey Hindistan'ı ile Nepal'in bazı bölgelerini kapsarken, 20. yüzyıl başında doğuda Yangze nehrinde durmuştu. Tarihi Tibet ancak bir dönemin verili çerçevesi içinde gerçeklik taşır. Çince de etnik Tibet'in tüm bölgelerini kapsayan bir terim yoktur. Aynı şekilde Tibet dilinde de "Han'ların Çin'i ve Tibet" bütünü'nü ifade eden bir terim bulunmaz. Çince de Çin için kullanılan *Zhongguo* ("Orta Ülke") terimi Tibet'i kapsamaz ve Tibetliler Çin'e *Gyanak* ("Kara Dözlük") derler.

1959'dan beri sürgünde olan Tibet hükümetine göre, *Pö Çölka sum* ("Üç Eyalet Tibet'i": U-Tsang,

Çörtener *stupa*–Sanskritçede kutsal emanetlerin saklandığı veya bir olayı ya da fethi namak amacıyla çeşitli noktalara dikilmiş anıtlardır (burada Lhodrak'taki Maochok Manastır'ında –4200 m– bulunan çörtener görülüyor). Biçimleri bölgelere göre biraz değişen bu anıtlar, Buddha'nın ruhunu simgeleyen kutsal yapılarıdır. Tıpkı dua bayrakları gibi çörtener de artık Tibet kimliğinin kısmi simgeleri haline gelmişlerdir. Aslında Budizm'in kimlik ile

ilişkisi çok net değildir ve karmaşık bir nitelik göstermektedir. Günümüzde Çin işgali ve nüfusun bir bölümünün sürgüne gitmesiyle birlikte, Budizm kelimesinin dar anlamında dinsel bir kimlik olmaktan çıkıp, hak taleplerinin dile getirilmesine aracılık eden güçlü siyasal bir kimliğin tezahürüne dönüşmüş gibi görünmektedir.

Kham ve Amdo terimiyle ifade edilen etnik ve kültürel Tibet'in bütününe Tibet denmelidir. Bilim insanları ise Tibet terimini genelde etnik ve kültürel kabulü içinde kullanırken, söz ettikleri eyaletin Tibet dilindeki adının yanına günümüzdeki Çince adını da eklemektedirler.

Günümüzde Çinlilere göre, Tibet terimi (*Xizang*: “Batı Hazinelelerinin Evi”) sadece 1965’te kurulan ve başkenti Lhasa olan Tibet Özerk Bölgesi (TÖB) için geçerlidir. Bu bölgenin 1.200.000 km²’lik yüzölçümü U, Tsang ve Ngari eyaletlerinin yanı sıra başkenti Chamdo olan Kham’ın batı kesimini kapsamaktadır. Büyük Tibet’in geri kalanı, 18. yüzyıl başında Amdo eyaletinin bir bölümüyle parçalanmaya başlamıştır. 20. yüzyıl başında Kham’ın bir bölümü *Xikang* adı verilen bir eyalet olur, ama bu eyalet 1955’te komünistler tarafından iptal edilir. Günümüzde Amdo eyaleti üç Çin eyaleti arasında bölüştürülmüştür: Çinghay, Gansu ve Siçuan. Aynı şekilde Kham eyaleti de Siçuan, Yunnan ve TÖB arasında parçalanmıştır.

Tibet, çok kesin bir terim olmamakla birlikte sağladığı kolaylık nedeniyle burada etnik ve kültürel Tibet manasında kullanılmaktadır.

İsim

Sık sık görüldüğü üzere, ülke kültürlerine göre değişen farklı isimlerle anılmaktadır.

Tibet yazısı (yukarıda “kitap harfleri” adı verilen yazıyla kaleme alınmış Budist elyazması görülmüyor, Khachu, Orta Tibet) 7. yüzyıla ait bir Hint yazı biçiminden türemiştir. Otuz sessiz ve beş sesli harfle yazılan bir hece yazısı türüdür. Farklı tonları olan tek heceli bir dile uyarlanmış bu yazı, söylenişleri birbirine yakın ama anlamları değişik sözcükleri ayırt edebilmek için karmaşık bir yazımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin bazı sessizler bir araya gelince farklı sesler çıkmasını sağlar (*zl, d* diye söylenir), sözcükleri farklılaştırmak için kök sessizin önüne veya arkasına eklenir ya da çıkartılırlar: Örneğin *lha, la* ve *bla* “la” diye söylenir ve sırasıyla tanrı, yaka ve ruh manasına gelirler. Yazı soldan sağa doğru okunur; ne büyük harf, ne noktalama işareti ne de paragraf bulunur, dahası bir sözcük iki tek heceden meydana gelebilir. “Kitap harfleri” denen bu yazımın yanı sıra farklı el yazıları da vardır. Kitaplar elle yazılır veya oyulmuş ahşap kalıplarla (ksilografi) basılır.

Batı'da kullanılan Tibet ismi Arapça *Tübbet/Tubbat*'tan gelmektedir; Arapçaya da Arapların ilişkiye girdikleri Tuyuhun'ların kullandıkları Türk-Moğol dilindeki *Töpen/Töput* sözcüğünden geçmiştir. Çinliler imparatorluk dönemindeki kadim Tibet'e *Tufan* veya *Tubo* derler. Tibetliler ise ülkelerine *Pö (Bod)* adını

Tibetli kadınların bünyeleri sağlamdır ve ağır işlerin üstesinden gelirler. Sürü güderken bile yün eğirirler (aşağıda) ve iğ, mitlerde de karşımıza çıkan kusursuz dişilik

verirler. Ama bu etnonim (etnik grup adlandırılması) kullanıldığı bağlama göre iki anlama sahiptir. Tibetliler arasında genellikle Orta Tibet'i ifade eder; doğudaki Kham ve Amdo eyaletlerine ise *Dokham* denir. Bununla birlikte halk arasında geçerli olan bu iç kullanım, daha genel bir bağlamda Kham ve Amdo nüfuslarının kendilerini *Pöpa* ("Tibetli") olarak görmedikleri anlamına gelmez. Örneğin Amdo ve Kham'daki *Gya Pö nyi* ("Çin ve Tibet, ikisi") deyimini bu iki eyaletin *Pö'nün*, Tibet'in parçası olduğunu ifade eder. Yabancıların ve özellikle de Çinlilerin karşısında, tüm Tibetliler kendilerini *Pöpa*

simgesidir. Geleneksel saç biçimlerine ve taklarına Orta Tibet'te rastlanmasa da bu özellik Doğu Tibet'te hâlâ çok yaygındır ve kimliksel bir değer ifade eder (sol sayfa, aşağıda). Mercan, amber ve özellikle de ruhla özdeşleştirilen turkuaz hem erkeklerin hem de kadınların en beğendikleri taşlardır.